

QB017
Etnologia de les
societats marítimes:
perspectives d'anàlisi,
àmbits d'estudi i
propostes de treball

Joan L. Alegret
GESPM – Càtedra d'Estudis Marítims
(Universitat de Girona)

Introducció

La societat catalana, comparada amb les societats del nord europeu, no s'ha sentit atreta per la mar com ho han estat aquelles. L'interès per les coses de la mar, pels mariners, pels pescadors, pels navegants, per les seves formes de viure i de veure el món no han començat a exercir un veritable atractiu entre nosaltres fins fa relativament poc temps, quan s'ha començat a redescobrir el mar.

Amb excepcions molt notables, les ciutats i els pobles del litoral català, en general, han viscut "d'esquenes a la mar", malgrat ser a la línia del litoral, i això lògicament ha suposat un allunyament del coneixement de la cultura i de la forma de vida de la gent de mar.

A la nostra societat el mode de vida terrestre, ja sigui rural o urbà, ha sigut el que ha configurat els models de vida quotidiana i les cosmovisions àmpliament transmeses de generació en generació. Aquests models i aquestes cosmovisions terraestants també han estat els que han inspirat la major part d'artistes, literats, científics i altres estudiosos, de manera que en les seves obres no s'ha fet present tot allò que tenia a veure amb la mar i els seus homes i les seves dones, amb la intensitat que ho ha fet tot allò terrestre.

I tot això, malgrat que la vida marítima, la pesca, el comerç de cabotatge, les expedicions marítimes, el comerç marítim d'esclaus, els lligams amb Cuba i altres regions americanes d'ultramar, o simplement els viatges nàutics, han tingut una certa rellevància a Catalunya, i han ocupat una part no menyspreable de la nostra història.

En aquest sentit seria molt interessant, per exemple, analitzar el paper que juga la mar i tot el que l'envolta, en el sistema simbòlic del catalanisme, comparant-lo, per exemple, amb el paper que juga la muntanya o el món rural, tal com ens ho ha presentat el romanticisme i el pairalisme, o en el moment actual certs corrents nacionalistes.

Aquest desinterès històric –i en part també actual– des d'una perspectiva cultural, envers les activitats marítimes, creiem que té explicacions que es posen de manifest en actituds, costums, mites, i en definitiva, en la forma de veure el món de la societat catalana envers la mar.

Però aquest "desinterès" no és igual envers tot el món mariner. La vida, la cultura i forma de veure el món dels grans mariners de l'

Armada o de la Marina Mercant és relativament més coneguda que la vida dels simples mariners o pescadors.

En aquest sentit veiem que són relativament nombroses les referències dedicades als navilis de guerra i la seva activitat que podem trobar en quadres, llibres, maquetes, novel·les, films, programes de TV, etc. mentre que rars i recents són els estudis, les obres d'art o qualsevol altra manifestació artística o cultural relativa a les embarcacions de cabotatge o de pesca, als arts emprats per aquestes naus, la seva vida a bord, o el desenvolupament de la vida quotidiana entre els pescadors.

Per altra banda, si la dimensió econòmica de l' agricultura i la indústria a Catalunya ha justificat la relativa proliferació d'estudis científics, sociològics, històrics, etnològics o econòmics de l' activitat agrícola i de les societats rurals, industrials i urbanes, això contrasta amb el nombre tan limitat de recerques fetes tenint com a objecte d'estudi els grups de mariners o pescadors, la seva cultura material, les seves relacions socials i la seva forma de veure el món.

Aquest és un dels objectius de la nostra aportació: posar de manifest el diferencial important que trobem des de la perspectiva de l' etnologia i/o l' antropologia, quan es tracta de construir coneixement de les societats conegudes o reconegudes com a marítimes.

L' etnologia marítima: algunes definicions preliminars

Etnografia: informació de primera mà, extreta del treball de camp en una comunitat determinada, normalment mitjançant el mètode de l'observació participant.

Etnologia: comparació dels resultats etnogràfics amb l'objectiu de teoritzar i generalitzar. En la tradició britànica, el terme Etnology es refereix a la reconstrucció de la història d'una societat o grup de societats en una àrea determinada. Avui en dia el terme etnologia és sinònim d' antropologia social i cultural.

Marí. Del llat. *marinus*: pertanyent a la mar. El que s' exercita en la nàutica. El que serveix en la marina.

Mariner. Es diu del que pertany a la marina o a als mariners, i de tot allò que s'acosti a la marina o al mariner. Home de mar que serveix en les maniobres de les embarcacions i en el treball a bord.

Marina. Del lat. marina: Part de terra tocant a mar. Art o professió que ensenya a navegar o governar las embarcacions. Conjunt de persones que serveixen a la marina de guerra.

Marítim. Del lat. maritimus. Adj. Pertanyent a la mar; o per la seva naturalesa com el peix; o per la seva proximitat, com costa, port, població; o per la seva relació política, com poder, comerç, etc.

L'Etnologia marítima

L'etnologia marítima s'interessa per l'estudi de la varietat i complexitat dels processos tècnics, socials i simbòlics desenvolupats per les poblacions litorals en el seu procés d'interacció amb el medi marí, els recursos marins, i les relacions que aquestes poblacions estableixen amb altres que com elles també viuen de la mar, o sota la seva influència.

Els estudis etnològics o antropològics de les comunitats conegudes o reconegudes com a marítimes són relativament recents en el desenvolupament de la disciplina antropològica o etnològica. Els antecedents d'aquests treballs es troben en els estudiosos del folklore marítim a França a finals del segle XIX amb Paul Sébillot (1887, 1905), a Anglaterra als anys trenta amb Peter Anson (1932, 1965) i als Estats Units als anys seixanta amb Horace Beck (1967, 1973). A Catalunya existeix un precedent d'estudis més o menys etnogràfics que van desenvolupar, entre d'altres, dos estudiosos molt interessats per la pesca a Catalunya. Es tracta dels treballs d'Emerencià Roig (1927) i de Carles Bas (1955), fets des de perspectives diferents, però ambdós centrats en la descripció dels arts de pesca i de les seves formes d'utilització. Amb aquests treballs ens podem fer una idea de l'evolució i del manteniment de les formes de treball i de relació amb el medi marí característiques dels pescadors de Catalunya en dos moments prou significatius del segle XX.

Si haguéssim d'establir, encara que només fos a tall indicatiu, quin va ser l'origen de l'antropologia o etnografia marítima o de la pesca, hauríem de dir que aquestes van sorgir fonamentalment a partir dels treballs de Raimond Firth amb la seva obra *Malay Fishermen* (1946), i amb l'edició de les obres col·lectives editades respectivament per Andersen & Wadel el 1972 titulada *North Atlantic Fishermen: Anthropological essays on modern fishing*; i el treball col·lectiu editat per M. Estellie SMITH el 1977 amb el títol *Those Who Live from the Sea: A Study in Maritime Anthropology*.

Objecte d'estudi de l' etnologia marítima

Per a l'antropologia i/o l'etnologia, societat i cultura són dos aspectes analítics d' una mateixa realitat. Una societat és un grup relativament important d'éssers humans en interacció constant que reconeixen una pertinença comuna i la institucionalitzen. La cultura és el contingut d'aquestes interaccions i les institucions que les conformen.

Per aquesta raó, l'objecte d'estudi de l' etnologia marítima serà simultàniament l'estudi de les societats i/o de les cultures marítimes, segons la perspectiva teòrica des de la qual es parteixi.

Societats marítimes

El concepte de societat marítima creiem que només es pot aplicar a aquelles societats que, per la seva localització geogràfica o pel tipus d'activitat principal de subsistència vinculada a la mar, han desenvolupat uns coneixements, unes relacions socials i una forma de veure el món característiques d'aquesta relació. És aquest fet el que ens permet, només metodològicament, estudiar-les com formant part d'un grup específic. Però aquestes característiques en cap moment ens han de fer pensar que es tracta de societats aïllades i essencialment diferenciades de la resta de societats, més al contrari, es tracta de societats que formen part d'un tipus de societat més general en la qual la característica marítima només és una manifestació particular.

Per altra banda, aquestes característiques de les societats marítimes, en cap moment ens han de fer pensar que al seu voltant no existeixi una gran diversitat, fet que ens convidaria a tractar-les com el que no són: un tot indiferenciat. Les societats marítimes són tan diverses com ho són les societats terrestres, quan no són simples variants d'aquestes, des d'un punt de vista tecnològic o cultural, històric o social.

La multiplicitat de factors que poden intervenir en la configuració de la variabilitat i/o diversitat de les societats marítimes pot anar des de:

- La valoració positiva o negativa que fan de la mar i de les coses de la mar, el tipus de relació que hi estableixen, etc.
- Els modes d'organització socioeconòmica de les societats

litorals i/o marítimes vistes en elles mateixes, o en relació a les altres societats amb les quals entren en relació.

- El lloc ocupat per la pesca, la caça de mamífers marins o la recol·lecció de tot tipus de productes d'origen animal o vegetal, en la seva forma de subsistència.
- El nivell de desenvolupament tecnològic i el paper que atorguen a la tecnologia en la seva interacció amb el medi marí.
- El mode d' integració o d'articulació d'aquestes activitats, ja siguin activitats de autosubsistència o d' integració als mercats nacionals o regionals.
- La rellevància social i/o simbòlica que en les seves societats tenen les activitats relacionades amb la mar; de la vida a la mar, de la dependència de la mar, de la representació que es fan de la mar, etc.

Tots aquests factors, i d'altres, si bé poden estar intervenint en la configuració d'unes característiques que moltes vegades es presenten com a veritablement diferencials, altres vegades no estan funcionant més que com a marcadors d' identitat mantinguts, per certs grups, de forma més o menys artificialment. Dit d'una altra manera: la diferència del fet marítim es construeix, i el que cal analitzar és quin és l'interès de proposar-la i de mantenir-la.

Les societats occidentals ens ofereixen molts exemples d'aquest tipus de construccions ideològiques creadores de diferències entre la gent de mar i la gent de terra. Així, l'ambivalència de moltes d'aquestes pot respondre a un interès calculat per marcar diferències que justifiquin certes desigualtats, fet que es pot arribar a traduir en un replegament d'aquests grups vers ells mateixos, la qual cosa pot ser un indicador del grau de marginació al qual estan sotmesos aquests grups. Per exemple, a Kerala, a l'Índia, els pescadors estan en el nivell més baix de la consideració social ja que l' activitat pesquera està socioculturalment molt poc valorada. De la mateixa manera, a la nostra societat, i fins fa poc temps, els pescadors eren considerats en molts llocs com a grups marginals, que feien la seva vida a part, només es casaven entre ells i vivien a ran de mar, un lloc considerat poc desitjable per la resta de la societat.

Des d'una perspectiva historicoinstitucional, aquesta diferenciació o segregació de les gents de mar en relació a la resta de la societat la

podem observar en la promulgació de certes disposicions administratives com la Matrícula de Mar creada a Espanya el segle XVIII per influència de la "Colberització" de la societat francesa del segle XVII. Amb aquestes disposicions es va arribar a crear un tipus de societat diferent, la de la gent de mar, amb drets i deures propis, amb les lògiques conseqüències que això hauria de tenir en el pla social i cultural en els tres segles posteriors.

Paradoxalment, avui en dia, aquella segregació territorial que portava a la gent de mar a viure en barris o llocs a ran de costa, a les platges, a llocs insalubres, apartats o separats de la resta de la societat, la trobem simbòlicament invertida, fent que els llocs a ran de mar, siguin exclusius i diferenciadors, no per als pescadors o mariners, sinó per a aquells amb un poder adquisitiu suficient per poder accedir-hi. Aquest fet està impedit que la societat en general s'acabi de retrobar amb la mar en unes condicions d'igualtat, o de "normalitat" i on la mar i la vida marítima passin a integrar-se d'una manera no diferenciadora. Aquest pot ser un dels sentits d'aquest nou redescobriments de la mar al qual fem esment abans.

Però aquest fet diferencial, històricament i etnogràficament constatat, caracteritzat per un conjunt de pràctiques, ja siguin culturals, jurídiques, religioses o administratives, agafa el seu sentit en un context de relacions socials a l'hora d'exclusió mútua i de complementarietat, ambdues definidores, almenys simbòlicament, de la gent de mar com un col·lectiu que és i que se sent formant part d'un món a part.

Les cultures marítimes

El concepte de cultura és un dels conceptes més controvertits en antropologia.

En un primer moment del desenvolupament teòric de l'antropologia, la cultura fou vista com un concepte exhaustiu, global, holístic que incloïa tots els aspectes de la conducta humana habitual i la seva producció d'instruments i artefactes. Posteriorment el concepte de cultura es transformà en quelcom més abstracte, deixant de ser vist com un comportament observat i uns aspectes materials, per passar a ser vist com un conjunt de codis de comportament i com un sistema organitzat de símbols i significats compartits.

En les propostes més recents trobem presents les dues perspectives. Per una banda la perspectiva mentalista continua considerant que la

cultura és un sistema d' idees i/o de símbols que està en el cap de les persones, i que és el que guia els seus comportaments. Per altra banda, la perspectiva més materialista continua pensant la cultura com un mecanisme adaptatiu, o sigui, com el conjunt d'eines, conductes, pensaments i institucions que els membres d'un grup utilitzen per reproduir-se socialment i adaptar-se al medi en què viuen.

A la llum de tot això, què haurem d'entendre per cultura marítima o per cultura de la gent de mar? Podem parlar de cultures marítimes al mateix nivell que parlem de societats marítimes?

Si considerem la cultura des d' una perspectiva holística que comprèn la totalitat d'aspectes de la vida humana, no podem parlar de cultures marítimes. Les societats marítimes, tal com les hem definit abans, no esgoten la seva cultura en allò característic de la seva relació o interacció amb la mar. Això és així atès que a un nivell o altre, la totalitat de societats marítimes comparteixen trets culturals amb la resta de societats, quan no són meres adaptacions o variacions d'aquestes. Per tant, si acceptem l'existència de cultures específicament marítimes, ens estarem apropant a posicions en les quals els aspectes distintius, diferenciadors o identitaris s'estan fent prevaler sobre els aspectes compartits o comuns que aquests grups tenen amb altres grups no marítimes. Fent-ho així estaríem possibilitant l'aparició de posicions essencialistes que en res ens ajudarien en la tasca de conèixer com són aquestes societats.

Però si més no, des d'un punt de vista metodològic sí que podem parlar d' una cultura dels pobles o grups que fan de la interacció amb la mar una part important de les seves vides. Aquests grups podem considerar que comparteixen certs trets socioculturals que poden ser analitzats des de l'etnologia o l'antropologia marítima, de la mateixa manera que ho fem amb altres grups que fan de la caça i la recol·lecció, l'agricultura o la ramaderia, el seu mitjà de vida.

Perspectives d'anàlisi

Per poder facilitar, metodològicament, l'organització de l'anàlisi etnològica de les societats marítimes podem utilitzar la proposta, no per clàssica, menys operativa, que distingeix tres possibles dimensions, nivells o perspectives d'anàlisi de la realitat sociocultural: la tecnocològica, la socioinstitucional i la simbólicoideològica.

Aquestes tres dimensions, per descomptat, estan estretament interrelacionades entre elles atès que la realitat social no es presenta

en cap moment separada en aquests tres àmbits. La proposta només respon a una intencionalitat metodològica de facilitar el treball etnogràfic i d'anàlisi antropològica, tant en l'aspecte intern de les societats o cultures estudiades, com entre elles mitjançant l'anàlisi comparativa.

La dimensió tecnoecològica

Per l'etnologia marítima, la dimensió tecnoecològica fa referència al conjunt d'interaccions que els humans estableixen amb el medi marí, ja siguin interaccions adaptatives, de subsistència, d'explotació, d'esbarjo o qualsevol altra, a més de les respostes del medi enfront d'aquesta intervenció humana.

La característica principal d'aquestes interaccions és que estan mediatitzades, tant per la cultura material i la tecnologia que els grups han desenvolupat en context marí, com pel coneixement i la representació que aquests grups es fan del medi marí i de les forces que l'expliquen i el sostenen.

Segons això, tot treball d'etnologia marítima hauria de començar identificant i analitzant les característiques de la tecnologia dels grups estudiats i la interacció que, a través d'aquesta tecnologia, aquests grups estableixen amb el medi que interaccionen.

La tecnologia és un procés complex que combina, de forma articulada, recursos, éssers humans, coneixements i instruments o tècniques. Però el que és més rellevant és veure com tot procés tecnològic recull o reproduceix, de moltes maneres diferents, l'organització social i la cosmovisió del grup que l'empra.

No és ara el moment ni el lloc d'intentar fer el catàleg exhaustiu dels elements de la tecnologia i del resultat de les seves interaccions amb el medi. Si més no, pel que fa als objectius del treball etnològic en context marí que proposem, podríem considerar que s'hauria de disposar d'informació bàsica relativa als instruments, als coneixements i a les cadenes operatives de tots els processos que intervenen en les activitats desenvolupades pels humans en medi marí, atès que en el concepte de tecnologia, els instruments i els coneixements estan lligats indissolublement entre ells.

Pel que fa estrictament a la navegació, s'haurien d'analitzar etnogràficament tots els instruments, les tècniques i els arts que s'hi relacionen, ja siguin vaixells, instruments de navegació, de propulsió,

localització i posicionament. Les característiques de tots ells, el seu procés de fabricació, tant en el present com la seva evolució en el passat. Tots els patrons d'ús i sobretot, tots els coneixements inherents a la seva construcció, al seu manteniment i a la seva utilització. També s'haurien d'analitzar etnogràficament les infraestructures que s'utilitzen en el desenvolupament de les activitats marítimes o pesqueres, tant en terra com en la línia de costa o dins la mar

Pel que fa a la caça d'animals marins, a la recol·lecció en la línia de costa, o en el fons marí, o a la pesca en general, s'haurien d'analitzar els enginyers, les tècniques i els arts emprats; els processos de construcció, de manteniment i ús de tots ells, així com tots els coneixements inherents a aquests processos i que comprenen un ampli repertori de sabers propis o adquirits sobre meteorologia, navegació, astronomia, oceanografia, geografia, ictiologia, botànica, ecologia, resistència de materials, etc.

En relació als processos de treball específics que es desenvolupen en qualsevol dels àmbits, s'haurien d'identificar i analitzar els sabers que posseeixen els membres de la societat en relació a l'activitat que desenvolupen per arribar a identificar i analitzar les cadenes operatives presents en tots els processos de treball emprats. Es tracta de conèixer quines són les múltiples seqüències tècniques que s'articulen entre si formant les cadenes operatives presents en qualsevol dels processos productius emprats. És d'aquesta manera com es pot arribar a conèixer d'una manera real la interacció dels homes i les dones amb la natura, no d'una manera abstracta, sinó a través dels processos reals de treball que els garanteixen la seva subsistència i reproducció social.

La dimensió socioinstitucional

Tota societat ha de garantir, a més de la subsistència i reproducció dels seus membres, la seva pròpia reproducció com a societat i com a cultura. Per això, tota societat i cultura ha de crear i mantenir les institucions que organitzen el seu funcionament, la transmissió dels coneixements que considerin necessaris per a la seva continuïtat, i la pau social.

A les societats i cultures marítimes, com a la resta de societats, aquestes condicions també es compleixen, i tota anàlisi etnogràfica les hauria de tenir en compte.

Les relacions que els homes i les dones estableixen entre si poden ser molt diverses, tant com la pròpia diversitat sociocultural ho permeti. Però en el cas que ens interessa, des de l'etnologia marítima s'hauran d'analitzar aquelles relacions socials i institucions que tenen a veure de forma directa o indirecta amb el medi marí on es desenvolupen, a més d'interessar-se per les institucions que les organitzen i regulen.

Proposta d'anàlisi de la dimensió socioinstitucional

Metodològicament podem fer una proposta d'agrupament d'aquestes relacions socials i institucions a tenir en compte i considerar analíticament:

1. Les relacions socials i institucions vinculades a l'organització de la relació dels humans amb el medi i els recursos marins, en aspectes relatius a:
  - L'accés a l'espai marí, als recursos i als mitjans de treball l'apropiació del medi, dels recursos.
2. Les relacions socials i institucions vinculades a l'organització de les relacions que els homes i dones estableixen entre si, i entre els grups, en aspectes relatius a l'activitat marítima i que tenen a veure amb:
  - L'estatus i els rols de tots i cada un dels individus de la societat.
  - Les diferències de gènere i edat.
  - L'especialització ètnica o de classe social en relació al procés de producció.
  - L'organització i apropiació de la força de treball.
  - L'apropiació dels mitjans de treball.
  - La distribució i circulació de la producció
3. Les relacions socials i institucions vinculades a l'obtenció, gestió i apropiació dels coneixements relatius al medi marí, als recursos i als processos de treball:

